

תרבות וירטואלית בחברה בין-תרבותית

מירן בוניאל-נסים וסוהא דאו

מבוא

פעילות במרחב הווירטואלי היא מנת חלקם של בני הנוער באשר הם. רשת האינטרנט משמשת את בני הנוער של ימינו ללמידה, לצריכת מידע, ליצירת מידע, לשימור קשרים חברתיים, לבניית קשרים חדשים ועוד. מרחב זה, שמעצם מהותו הוא שוויוני לכול, מזמן מפגש בין-תרבותי החושף את הגולש לנורמות שלא תמיד מתיישבות עם אלו המקובלות במציאות התרבותית הפיזית של חייו. כך אפשר לחזות בפערים שהם פועל יוצא של פעילות ברשת האינטרנט: פער דיגיטלי הנובע מכך שבני הנוער רוכשים מיומנויות שאין לבני שכבת הגיל המבוגרת; פער בין התרבות הדיגיטלית לבין התרבות המסורתית; פער אפשרי באופני השימוש באינטרנט בין תרבויות שונות. פערים אלו ייבחנו בהמשך מתוך התייחסות לנוער בסיכון ולמשמעות הדברים במסגרת העבודה הייעוצית-חינוכית. מקרי בוחן אותנטיים יוצגו במטרה לחדד את הסוגיה.

שימושים באינטרנט: מחיפוש חופשי ועד תמיכה נפשית

רשת האינטרנט היא עולם ומלואו. שפע השימושים באינטרנט מאפשרים לגולש לפעול בחופשיות בחפשו את אלו הרצויים לו. מאפייני הרשת הם אלו המייצרים סביבה ייחודית בעלת השפעה פסיכולוגית ישירה על הגולש. ראשית, באינטרנט אפשר לפעול באנונימיות מוחלטת, מכיוון שאין חובה על הגולש למסור את פרטי זהותו האמתית או להיות נאמן לה (כגון הזדהות שאינה תואמת גיל, מין, מקום מגורים, מקצוע וכיוצא בזה). כמו כן, הגולש באינטרנט אינו נראה פיזית, קשר העין אינו קיים באינטרנט (למעט בשימוש במצלמות), דבר המאפשר חופש רב בהצגה העצמית והתנתקות מן החזות שלעיתים היא נתון מגביל בחוויית הפרט. הזמינות של האינטרנט – הבאה לידי ביטוי בהימצאות מחשבים בעלי חיבור לרשת כמעט בכל מקום, וכן באפשרות לפעול ברשת בכל שעה – מאפשרת גישה נוחה וגמישה לכל דורש. מאפיינים אלו ואחרים מייצרים מצב שהמשתמש ברשת האינטרנט יכול בכל שעה לגלוש בה באנונימיות ולפעול בדרך שלא תמיד תואמת את הנורמות החברתיות שעליהן התחנך. בתוך כך אפשר לראות גילויים של אלימות ותוקפנות, אך גם של חשיפה רגשית עמוקה מאוד (ברק, 2006).

פנייה לרשת האינטרנט לצורך דליית מידע ותקשורת היא פעולה כמעט טבעית עבור רבים ממשתמשיה. כך, חיפוש מידע אינסטרומנטלי בבסיסו עשוי להיות אמצעי מעצים כאשר הוא מכוון לחיפוש מידע הקשור בנושאי בריאות, בדרכי התמודדות עם מצוקות וכדומה,

למשל – חולים המחפשים מידע הקשור במחלתם, סיפורים אישיים של חולים אחרים החווים את התהליך או שהחלימו, שיטות טיפול חלופיות ועוד. נראה כי למידע ערך רב מאוד המאפשר תחושת שליטה במצב (Barak, Boniel-Nissim & Suler, 2008). התקשורת באינטרנט, החסרה רמזים ויזואליים, מאפשרת לעתים קרובות לבטא תכנים, טריוויאליים או אינטימיים, בצורה חופשית ונטולת עכבות. לכן אפשר לראות ברשת גילויים אותנטיים הקשורים בזהות מינית, נושא טעון ורגיש אשר במציאות הפיזית לא בהכרח ידובר. אם כן, הריחוק הפיזי בתקשורת המקוונת מייצר את הנכונות להתקרב לנושאים שנויים במחלוקת או קשים לביטוי במציאות הפיזית. מחקרים רבים העידו על כך שהיעדרם של רמזים אישיים והתנהגותיים בסביבה הווירטואלית יוצרים סביבה המעודדת ביטוי רגשי מילולי מלא יותר, והאינטראקציות הופכות לאינטימיות יותר ובלתי פורמליות (Suler, 2004).

פנייה לעזרה וחשיפה של עניינים אישיים הם נושאים רגישים בייחוד בגיל ההתבגרות. בשדה המחקר נמצא כי חשיפה עצמית לפני אדם מקצועי תורמת לתהליך התבגרות בריא ומיטיב (Hargie, Tourish, DuBois, Lockerd, Reach & Parra, 2003; Murray, 2005). ואולם בני נוער רבים מתקשים לפנות לעזרה, וכך הם זוכים לתמיכה נפשית מועטה (Curtis, 2001). לכן רשת האינטרנט – המשמשת בני נוער בשיעור גבוה מכל שכבת גיל אחרת – היא חלופה לבקשת תמיכה רגשית וחברתית ולאיתורה (ברק, 2006; Nicholas, Oliver, Lee & O'Brien, 2004).

התוצאה היא שעולמם של מתבגרים מתחלק בטבעיות לשניים: סביבה פיזית רגילה, שבה האינטראקציות עם אחרים הן לרוב אינטראקציות של פנים-אל-פנים, וסביבה מקוונת, שבה האינטראקציות מתרחשות באינטרנט – סביבה שמשפיעה ומושפעת רבות מהסביבה הפיזית. שני מרחבים אלו מזינים זה את זה, משלימים אינטראקציות שהחלו פנים-אל-פנים והמשיכו גם "און-ליין", ולהפך. סביבת האינטרנט היא סביבה שבני הנוער מרגישים בה משוחררים, בוגרים, מוערכים וספונטניים (ברק, 2006). למרות החשש הגובר מפני בידוד בני הנוער מול המחשב, מחקרים מעידים שלאינטראקציות מקוונות יש השפעה חיובית על מידת הקרבה והאינטימיות בקשרים של המתבגרים עם חבריהם בקבוצת השווים (Valkenburg & Peter, 2007). נוסף על כך, הסביבה המקוונת מציעה למתבגרים מגוון עצום של אפשרויות, ויש לה פוטנציאל להיות עבורם מדיום חשוב באספקת שירותי טיפול ועזרה (Nicholas et al., 2004). נגישות הסביבה המקוונת ומאפייניה הייחודיים עשויים להעניק למתבגרים רבים, אלה החוששים מפנייה לעזרה, הזדמנות לקבל מענה, עזרה ומשוב חברתי בדרך נפוצה, נוחה ומוכרת להם (Anolli, Villani & Riva, 2005). בני נוער נתונים בשלב שהם תרים אחר מקומם החברתי (Steinberg, 2002), ולכן טבעי שישתמשו בטכנולוגיה בדיוק לצורך זה. אך נראה שצריך לבחון את הנושא בשני סוגי מצבים: האחד, כאשר מדובר בנוער בסיכון הפונה לאינטרנט – כדוגמת נערות הסובלות מהפרעות אכילה, פונות לאינטרנט ומוצאות שם מרחב לתמיכה בהפרעת האכילה ("קהילות פרו-אנורקסיה"),

והשני – כאשר מדובר בנוער הפונה לאינטרנט ובעקבות אירוע שהתרחש באינטרנט נקלע למצב המערער אותו או מעמידו בסיכון, כדוגמת בני נוער החווים הצקות מתמשכות ברשת.

שימושים באינטרנט בקרב בני הנוער בישראל

סקר TIM (2008), שנערך על ידי מכון TNS טלסקר, מצא כי בישראל כארבעה מיליון משתמשי אינטרנט (בני 13 ומעלה), שהם כ-74% מכלל האוכלוסייה בגיל 13 ומעלה. נראה כי השימוש באינטרנט רווח יותר בקרב האוכלוסייה הצעירה: **בקרב בני-הנוער (17-13) שיעור הגולשים באינטרנט עולה על 90%**; גם בגיל הביניים (18-49) נראה כי השימוש באינטרנט נפוץ, והוא עומד על 75%; לעומת זאת, שיעור השימוש באינטרנט בקרב האוכלוסייה הבוגרת (50 ואילך) הוא הנמוך ביותר – 66% בלבד. מבחינת הרגלי השימוש של בני נוער (13-17) בהשוואה למבוגרים עולה כי בני הנוער משתמשים באינטרנט להתכתבויות בתוכנות מסרים מיידיים (כגון מסנג'ר, אייסיקיו, צ'אט, סקייפ) וכן להורדת תוכנות וקבצים לצפייה בקטעי וידיאו. קריאת חדשות ועיתונים וביצוע פעולות בנקאיות ופיננסיות הם שימושים רווחים יותר בקרב המבוגרים. אפשר ללמוד מכאן על ההבדל בין תרבות הנוער הווירטואלית, הפונה יותר לתקשורת שמזמנת מפגש עם מוכרים זרים, לעומת תרבות המבוגרים הווירטואלית, המשמשת שדרוג נוח, דל בסיכון, של פעולות שקודם לכן נעשו במציאות הפיזית.

הפער הדיגיטלי נובע מהפער הטכנולוגי בין תרבות הנוער, אשר "נולדו" לתוך מציאות מרושתת, לבין תרבות המבוגרים, שמציאות זו נכפתה עליהם בלא כל הכנה. הצעירים חשים בנוח אל מול המחשב, בהתנסות באתרים וביישומים שונים ברשת, בעוד המבוגרים חסרים את המיומנות והביטחון הדרושים להתנהגות דומה. כך אפשר לחזות בהיפוך תפקידים שבו ההורה מבקש את עזרת בנו בתפעול המחשב או באיתור מידע ברשת. חוסר הביטחון של ההורה בשימוש במחשב – מחד גיסא, והחופשיות חסרת העכבות של הצעיר באינטרנט – מאידך גיסא, מולידים לעתים מצבים שההורה נמנע מלאכוף נורמות בכל הקשור בגלישה בטוחה, שכן הוא עצמו אינו מיומן בכך. חילוקי דעות הנוגעים לשימוש במחשב נשענים פעמים רבות על מידע סנסציוני שההורה מתוודע אליו באמצעי התקשורת. פעולות קיצוניות של מניעת שימוש ברשת מתוך רצון לגונן משיגות לעתים קרובות את ההפך המוחלט, שכן לא מדובר באקט חינוכי של לימוד והנחיה לשימוש מיטיב ברשת, אלא ניסיון כושל "להעלים" את ה"בעיה". אפשר לומר כי אל תוך הפער הבין-תרבותי, אותו פער דיגיטלי, נכנסים הפחדים של ההורים – מחד גיסא, והצורך במרדנות ובהתנסות פורצת גבולות של בני הנוער – מאידך גיסא. אלו יחד מקשים על הצדדים להתקרב ולעבד את הפערים.

השימוש באינטרנט בחברה הערבית הולך וגובר עם השנים (גנאיים, רפאלי ועזאיזה, 2009). במחקרו של מש (2008) דווח כי 65% בקרב האוכלוסייה הערבית בארץ משתמשים באינטרנט. נמצא ש-56% מהאוכלוסייה הבוגרת ו-95% מאוכלוסיית המתבגרים עושים באינטרנט שימוש יום-יומי (נחושתאי, 2009). עוד עולה, כי השימוש העיקרי באינטרנט של בני המגזר הערבי הוא צ'אט, בלוגים (יומני רשת), הורדות (טעינת קבצים מהאינטרנט למחשב הפרטי) ודליית מידע. אפשר לומר כי הפער בין המגזר הערבי למגזר היהודי מצטמצם ככל שהגיל יורד, היינו – האוכלוסייה הצעירה מצליחה לגשר על הפער הדיגיטלי (מש, 2008). עם זאת, גנאיים ועמיתיה (2008) מדווחים כי עדיין יש פער דיגיטלי בארץ בין החברה הערבית לבין החברה היהודית בפתיחות לשימוש ברשת ובמידת האינטנסיביות של השימוש. אחת הסיבות האפשריות היא המצב הכלכלי-חברתי של הפרט בחברה הערבית, הנמוך מזה של הפרט בחברה היהודית. מש (2008) מוסיף וטוען שהסיבה לפער הדיגיטלי בין המגזרים קשורה למבנה התעסוקתי, שכן רוב מקורות התעסוקה במגזר הערבי אינם כוללים שימוש באינטרנט; נתון זה מעצים היעדר מיומנות טכנולוגית, חסכים בהתמצאות ברשת וקשיים בהתמודדות עם השפה האנגלית הנחשבת לשפה שלישית עבורם. ובכל זאת, למרות התכנים המגוונים הסותרים לפעמים את המסורת התרבותית של החברה הערבית (כגון התקשרויות והתכתבויות בין שני המינים, חופש ביטוי שווה בין כל הגולשים בטוקבקים ותכנים פורנוגרפיים), מעטים בחברה הערבית חושבים ששימוש באינטרנט פוגע במסורת או בדת.

תיאור מקרה: המגזר הערבי

בני נוער מן המגזר הערבי ניצבים לפני אתגרי הגיל המוכרים למתבגרים באשר הם, אך גם לפני האתגר שבמציאת הדרך לשילוב בין עולם מודרני, אינטראקטיבי ודינמי לעולמם המסורתי, הנטוע בתרבות הערבית. נראה כי יש פער בין התרבות הערבית על ערכיה החברתיים לבין הפתיחות והגמישות המאפיינות את רשת האינטרנט – ריבוי האפשרויות להתבטא בכל נושא, לחפש קשרים וגם ליצור קשרים חדשים. לדוגמה, נהוג לאסור על מתבגרים להיות מעורבים בקשרים רומנטיים שאינם באישור ההורים ובהסכמתם, אולם ידוע כי השימוש באינטרנט מפגיש את בני הנוער עם חבריהם משני המינים וכן עם זרים, מפגש המייצר הזדמנויות להיכרויות ואף להתאהבויות של ממש. נראה כי היעדר רמזים חזותיים מייצר תופעה של "נבואה המגשימה עצמה", כאשר המשתמש באינטרנט משליך את ציפיותיו על המתקשר עמו ובונה עבורו תדמית מושלמת. כך קורה שהתאהבויות במרחב הווירטואלי הן רבות עוצמה והן מובילות להתלהטות רגשית מהירה ביותר – התלהטות העלולה להיות מסוכנת, בעיקר אם למתבגר אין ניסיון ואין מקורות תמיכה להיוועצות (Merkle & Richardson, 2004). נער או נערה המתחילים בקשר וירטואלי עשויים לחוש כי האדם בצדו השני של הקשר עומד בכל ציפיותיהם ולכן ייחשפו לפניו ואף יסכימו לומר או לעשות דברים

שלא היו עושים בדרך כלל, והכול – בשם האהבה המסחררת, העלולה להיעלם כהרף עין, כגון להתפשט מול מצלמת רשת, למסור פרטים מזהים על מקום מגוריהם וכדומה.

כאשר נערה ערבייה פונה ליצור קשר באמצעות האינטרנט, היא מעמידה עצמה בסכנה שמשפחתה ומקורביה יידעו על הקשר וינקטו נגדה סנקציות קשות – החל בהרחקה מהמחשב ואיסור על יציאה מהבית ועד בידוד ואלימות. ואולם הפיתוי שביצירת קשרים באמצעות האינטרנט גדול מאוד, מכיוון שרוב בני הנוער עושים זאת באינטרנט, ולכן הוא נתפס כשימוש מקובל בקבוצת השווים גם אם אינו נתמך על ידי המבוגרים. הורים רבים אינם ערים למה שילדם עושה באינטרנט, והילדים מנצלים זאת תדיר כדי לפעול בחופשיות חסרת גבולות שאינה אופיינית להתנהגות המצופה מבית.

ל" היא תלמידה בכיתה ט' בבית ספר ערבי ממלכתי בכפרה. פנייתה ליועצת בית הספר חשפה מקרה מורכב שאירע לה באינטרנט. ל" גילתה שתמונות שלה באינטרנט מופצות בין מכריה שלא בידיעתה ובוודאי שלא בהסכמתה. מדובר בתמונות שעברו עריכה – ראשה של ל" הודבק לגוף נשי עירום בתנוחות שונות. ידיד של ל" חשף לפניה את המקרה אך לא הסכים לשתפה בפרטיהם של מפיצי התמונות ואף ניתק את הקשר עמה. עם הזמן התברר כי התמונות הופצו בין כל תלמידי בית הספר, פרטי הסיפור המתואר דוברו מאחורי גבה של ל" וגם הוטחו בפניה. ל" חוותה חוסר אונים מול מה שהחל בפעולה שגרתית כמעט של העלאת תמונה לאינטרנט, תמונה שבעריכה פשוטה הפכה לתמונת עירום המופצת ברבים.

ל" נתקלה בקושי שהיו לו השלכות לטווח קצר ולטווח ארוך על יחסיה עם בני גילה; התמודדות עם תדמית שנכפתה עליה, של נערה החושפת את גופה ומיניותה בפומבי, הטרדות מיניות, משבר אמון עם סביבתה הקרובה וחרדה מפני גילוי המקרה בקרב משפחתה, על השלכותיו האפשריות. כאן מתגלה במלוא עוצמתו ההקשר התרבותי-פיזי: השלכות של גילוי כזה, שיכולות להיות רלוונטיות בחברות רבות, מקבלות משקל רב בחברה הערבית בשל ערך "כבוד המשפחה" המקושר ישירות לתדמית הנערה. החברה הערבית בעיקרה היא חברה כפרית, אפיון המעלה את הסבירות שהמקרה יופץ באוזני אנשים רבים בכפר. פגיעה באחת מבנות המשפחה יכולה לחלל את כבוד המשפחה ולהכתיים את כל בניה. מקרים דומים שהתרחשו במרחב הווירטואלי הציתו מהומות עד כדי ונדליזם, שריפת בתים, עקירת משפחות שלמות מהכפר ועוד. בני הנוער יודעים במידה מסוימת מה ההשלכות של התנהגויות מהסוג הזה, אולם זה לא בהכרח מונע מהם לפעול כך. ל", שחוותה "פריצות" שכזאת באינטרנט, הייתה צריכה להתמודד עם החוויה האישית הקשה וגם עם ההשלכות שהנורמות התרבותיות מייצרות.

הפנייה של ל" ליועצת פתחה בעבודה מקור תמיכה ממשי. הפתיחות של היועצת לנושא, ההיכרות שלה עם המדיה, על יתרונותיה וחסרונותיה וחשיבותה בחיי בני הנוער, אפשרה לל" לחוש בנוח, לשתף ולהישען. בשלב הראשון היה חשוב לארגן את המידע

ולהעריך את המצב. בהמלצת היועצת ובהסכמתה של ל", הן החליטו להביא קבוצת חברים בסוד העניינים כדי שישמשו קבוצת תמיכה זמינה. קבוצת חברים זו הייתה עוד מקור לבחינת המקרה, לבדיקת נפוצותו ולחיפוש דרכי סיוע בצמצום הפצת התמונות. מקור תמיכה שהיה חשוב לגייס לתהליך היה הוריה של ל". היועצת יזמה שיחה עם ההורים, בהסכמתה של ל", ובשיחה הוסבר להם מה אירע. היה הכרחי להביא בחשבון היכרות מוקדמת עם ההורים – עם מידת פתיחותם לנושא האינטרנט ועם יכולתם לתמוך בבתם – לנוכח רגישות המקרה והסכנה בהחמרתו. במקרה הזה ההורים היו מקור תמיכה חיובי. נדרשה גם התערבות מערכתית כדי למגר תופעה בראשית צמיחתה. בית הספר יזם פרויקט להעלאת המודעות לכל הנוגע לעולם האינטרנט, על יתרונותיו וסכנותיו – עבור התלמידים, ההורים וסגל המורים.

התנהגות בריונית ברשת אינה מנת חלקו של מגזר כזה או אחר, אולם ההתמודדות עם מקרה שהוא פועל יוצא של אלימות ברשת עשויה להיות שונה במגזרים שונים. בחברה הערבית, כבחברות קולקטיביות ומסורתיות אחרות, התנהגות כזאת גוררת סנקציות קשות המעמידות את הקורבן לפני התמודדות קשה אף יותר. החשש מפני החשיפה והשלכותיה הבלתי נמנעות עלול לגרום לפרט שלא לשתף איש במצוקתו או להפחית מחשיבות העניין או לחוש אשמה גדולה על התנהגותו – התנהגות שאולי הייתה מקובלת יותר בקרב בני נוער בחברות אינדיווידואליסטיות ופתוחות יותר.

שימושים באינטרנט במגזר הדתי-יהודי

הקדמה הטכנולוגית אינה יכולה לפסוח על חברה כלשהי, ועל כן המחשב ובכלל זה האינטרנט חדרו גם למגזר הדתי-חרדי-יהודי. עם ההתוודעות אל ריבוי האפשרויות באינטרנט, מעבר לשימוש האינסטרומנטלי (איתור מידע, תשלום, הדפסת עבודות וכדומה), קמה התרעמות בקרב אנשי הדת, והם אף הרחיקו לכת ופסקו איסור על החזקת מחשב פרטי בבית. ואולם קשה ואף בלתי אפשרי לעצור את הקדמה, ולכן מחשבים המשיכו להופיע במרחבים ציבוריים ופרטיים כאחד. מחקרם של ברזילי-נהון וברזילי (2004) התבסס הן על בדיקת אתרים חרדיים והן על ניתוח נתונים ממאות-אלפי גולשים. החוקרים השוו בין משתמשי אינטרנט חילוניים, דתיים וחרדים. הממצאים מראים כי שלישי ממשתמשי האינטרנט החרדיים גולשים באתרים חילוניים, למרות האיסור. להערכת החוקרים, ב-37% מבתי האב בבני ברק יש מחשב אישי, וכ-73% ממשתמשי האינטרנט החרדים הם תלמידי ישיבות גבוהות. כמו כן 67% מהחרדים הגולשים באינטרנט הם צעירים שגילם עד 28 שנים. המגזר הדתי-חרדי יצר התאמות של השירותים המוצעים באינטרנט לצרכים ולנורמות המקובלות במגזר, כגון תוכנת דוא"ל ללא התחברות לרשת, מנוע חיפוש "כשר" המסנן מידע המכיל תוכן שאינו מותאם, ועד לפורומים העוסקים בתכנים מוגדרים לקהל היעד, חדרי צ'אט ובלוגים. אמנם מרחבים באינטרנט המוגדרים לחרדים מכוונים לשיח

הצומח בהקשרו מן הדת והתרבות היהודית-דתית, אולם אין מניעה להעלות נושאים שאינם בהכרח מקובלים, כגון נושאים הקשורים במין, בכפירה ובחזרה בשאלה. החשש ממידע שאינו מותאם וממראות פרובוקטיביים הוא שעשה את המגזר הדתי לצרכן פעיל של תוכנות לסינון אתרים באינטרנט. השיעור עומד על 29% באוכלוסייה זו לעומת 13% בקרב האוכלוסייה החילונית (TIM, 2008). ואולם הקריאות להרחיק את המחשב והאינטרנט, ולאחר מכן הניסיונות "להכשיר" את האינטרנט ולמצוא תוכנות מסוננות, כל אלה אינם מרתיעים את בני הנוער במגזר משימוש חופשי ברשת.

אין סקרים על שימוש באינטרנט בקרב אוכלוסיית הנוער במגזר הדתי – אפשר כי היעדר הלגיטימציה לשימוש באינטרנט מרחיק סוקרים או מטה את הממצאים מלכתחילה. עם זאת, שיחות עם מורות ויועצות מן המגזר מעלות כי בני הנוער במגזר הדתי עושים באינטרנט שימוש החושף אותם לא אחת לתכנים ולתוכנות שאינם מתיישבים עם הנורמות והערכים של הדת, בתוכם משחקי רשת אלימים, פורנוגרפיה ותקשורת בין המינים. יש מבני הנוער המוצאים מקומות ציבוריים שיש בהם מחשבים עם חיבור לאינטרנט ללא תוכנות סינון, וגולשים בחסות האנונימיות, ויש הגולשים במחשבים בבית או בבית הספר בלא ידיעת ההורים או המורים.

אחד החששות המרכזיים אשר הובילו להרחקת האינטרנט קשור לצפייה בתכנים פורנוגרפיים, אם מתוך כוונה ואם בשוגג. ייתכן כי הדרישה לצניעות אדוקה במגזר הדתי הופכת את בני הנוער – סקרנים מטבעם וגדושי הורמונים – לקלים לפיתוי, בעיקר כאשר הפיתוי מונח לפניהם באמצעות חופש מלא באינטרנט. סקרים מדווחים כי חמישית מן המשתמשים (המבוגרים) באינטרנט במגזר הדתי מודים שהם גולשים לאתרי פורנו (TIM, 2008). סביר להניח כי בני נוער אינם מנועים מגלישה דומה ואולי אף בשיעור גבוה יותר. הבעיה, מזווית ראייה פסיכולוגית, אינה הצפייה בפורנו, אלא צפייה שאינה מותאמת, כזאת ההופכת לאובססיבית והחסרה כל שיח והתייחסות ליחסים שבינו לבינה. מתבגרים סקרנים, שאינם מקבלים כל מידע מבוסס הקשור בבריאות, ביחסים בין-אישיים ובבשלות, עשויים לפרש את הנצפה בצורה שאינה מתאימה ואף בעייתית.

עבור נוער בסיכון מן המגזר הדתי, העלול לחוות קשיים בתהליך התבגרותו יותר מנוער חילוני בשל הגבלות הדת, רשת האינטרנט עשויה לתפקד כרשת הצלה.

תיאור מקרה: המגזר הדתי-יהודי

ר' הוא נער דתי אשר חווה בלבול בזהותו המינית. הוא חש כי אינו יכול לפנות בנושא לבר-סמך (מורה, רב) ופנה לאינטרנט – לשאול שאלות ולגולל את סיפור חייו בבלוג. סיפורו סחף תגובות תומכות ואוהדות. הוא לא היה יכול לעסוק בשאלת זהותו המינית בתוך כותלי הדת המחמירה, והפנייה לרשת אפשרה לו לקבל תמיכה, מידע ומרחב לביטוי עצמי. ואולם, ביטויי דיכאון שנראו אצל ר' הובילו את הוריו, בתגובה כמעט טבעית, להחליט לנתקו מן

המחשב בתואנה כי השימוש במחשב הוא שגרם לדיכאון. התנהגות ההורים היא פועל יוצא של הפער הבין-תרבותי – בין ההורים לצעירים, ובין התרבות הדתית הסגורה לתרבות הפתוחה יותר. במקרה זה אפשר לומר שבניתוק מן המחשב אין כל תרומה להפגת הדיכאון של ר', ואולי יש בכך תרומה הפוכה.

בני נוער רבים פונים לכתיבה בבלוג וחושפים תכנים הקשורים בגיבוש זהותם המינית, אולם הנורמות הנטועות בדת אינן נותנות לכך לגיטימציה, על אחת כמה וכמה – במרחב ציבורי (האינטרנט) שנחשב מוקצה. עם ההידרדרות במצבו הנפשי של ר', חברו אשר גילה את הבלוג פנה אל יועצת בית הספר וביקש ממנה לקרוא בבלוג. היועצת זיהתה את מצוקתו של ר', את הכר הנוח לברור עצמי שקיבל בעת הכתיבה בבלוג מעצם הכתיבה ומקהל הקוראים, ואת הגישה המוטעית שהוריו נוקטים. מחד גיסא, היה ברור שר' לא יסכים לדבר על זהותו המינית ועל מצוקתו עם אדם מן המגזר הדתי, ומאידך גיסא, ניסיון לשכנע את ההורים להתיר לר' שימוש במחשב אינו עולה בקנה אחד עם הגישה הרווחת בנוגע לשימוש באינטרנט והיה עלול לעורר חשד. מקרה זה הוא דוגמה לתפיסות ונורמות תרבותיות היוצרות סבך בעייתי, סבך המותיר, בסופו של דבר, את הילד במצוקתו.

היועצת ור' היו שותפים לדעה כי במקרה זה הכתיבה באינטרנט עשויה לסייע, ולא היא הסיבה למצבו הנפשי של ר'. נקבעה פגישה עם ההורים כדי לבחון דרכים להקל את הקושי הרגשי של ר' – מבלי לגעת ישירות בנושא הזהות המינית שהוא מתמודד עמו. ההורים עמדו על דעתם שלשימוש התכוף במחשב יש קשר ישיר למצבו הרגשי של ר', ולכן בשלב הראשון סירבו להתירו. כיוון שניכר קושי ממשי בגיוס ההורים, קבעה היועצת מפגשים תדירים עם ר' כדי לעמוד על מצבו הרגשי. ר' חש נבגד מצד הוריו וביטא בהקשר זה תחושות קשות מאוד. בהמשך התהליך שיתף ר' את היועצת וגילה לה שהוא מנצל מקומות ציבוריים שיש בהם מחשבים עם חיבור לאינטרנט כדי להמשיך ולעדכן את הבלוג שלו. כך יכלה היועצת להתעדכן במצבו של ר' במפגשים עמו וכן באמצעות הבלוג. כשחל שיפור במצבו הרגשי של ר', פנתה היועצת שוב אל ההורים בבקשה שיתירו לו את השימוש במחשב, והבקשה נענתה בחיוב.

בני נוער רבים מוצאים ברשת מקור לנחמה, לשיתוף הדדי ולחשיפה עצמית המקדמים את המודעות שלהם ואת בניית זהותם העצמית. הפער בין תרבות המבוגרים לבין תרבות הצעירים, אם נוסף עליו פער בין-תרבותי, עלול ליצור נתק המותיר את שני הצדדים חסרי אונים. הפתרון שמצא ר' – שימוש במקום חלופי לגלישה ברשת – נפוץ בקרב בני נוער החשים שההורים סוגרים עליהם. נראה כי החלופה להרחקה הזאת היא בחינת המצב והתמודדות אִתו כמות שהוא.

אתגרים בין-תרבותיים: דרכי התמודדות

מתבגרים באשר הם נתקלים בדילמות הקשורות בהתנסויותיהם באינטרנט, על אחר כמה וכמה – כאשר מנגד עומדות נורמות ברורות ומוגדרות הטבועות בתרבותם. חוסר התמצאות באינטרנט בקרב מבוגרים אחראים, שתפקידם להנחות ולהורות, מותיר את הנוער בודד וחשוף לכול. כאשר מדובר בתרבות בעלת נורמות מוגדרות שאינן מקבלות את רשת האינטרנט כחלק אינטגרלי מחיי הנוער של ימינו, ההתייחסות לרשת שלילית בעיקרה. על כן בני נוער המוצאים בסופו של דבר את דרכם אל הרשת חסרים כל הכוונה, אך יותר מזה – הם חסרים לגיטימציה לפנות ולשאול שאלות או לקבל תמיכה במקרה שהם נתקלים במידע שאינו ברוח הערכים המוכרים או באינטראקציות שאינן מתקבלות בחיוב בתרבותם. בעיות הצומחות במסגרת גלישה באינטרנט אינן מקבלות, לרוב, מענה מותאם מההורים או מהמערכת החינוכית, משום שאלו אינם חשופים לתרבות הווירטואלית ואינם מיומנים בהפעלתה כבני הנוער. כך מתבגרים נידונים להתמודד לבדם עם עולמם הווירטואלי, והמערכת החינוכית עדה, לרוב, רק למקרי הקצה שהיו יכולים להימנע אילו היו מטופלים בשלב מוקדם יותר. לכן כאשר מתבגרים כבר פונים לקבל ייעוץ או תמיכה בנושא הקשור לפעילות באינטרנט, נוצרות תסבוכות קשות ומורכבות. נוער נורמטיבי הופך לנוער בסיכון ברגע שהאוכלוסייה הבוגרת-האחרת אינה נכונה לגשר על הפער הדיגיטלי ולהיות מעורבת בתרבות הנוער של ימינו.

התרבות הווירטואלית מזמנת אתגר לתרבויות שונות המנסות להרחיקה בכל הכוח. בראש ובראשונה יש להכיר במציאות שבני נוער מכל התרבויות והמגזרים משתמשים באינטרנט. הם חשופים למידע ולאינטראקציה בין-אישית, ובתוך כך הם ניצבים בפרשת דרכים הדורשת מהם בחירה מתמדת: איך יתמודדו עם פיתויים, איך יעריכו את המידע המוצע להם, איך יתמודדו עם תכנים המנוגדים לנורמות התרבותיות שלהם, וכיצד יגיבו במסגרת תקשורת בין-אישית. בלא כל הדרכה או שיח בסיסי בהקשרים אלה, מוטל על כתפיהם כל כובד האחריות של בחירה נכונה וגם התמודדות במקרה שבחירתם הייתה שגויה או שנפלו קורבן לתרמית כלשהי.

רשת האינטרנט יוצרת לעתים חציצה בין תרבויות ככלל, ובתוך המשפחה בפרט. בכל תרבות ההורים משמשים דמויות מפתח עבור ילדיהם, אולם כאשר יש פער תרבותי בתוך המשפחה, אתגר הגישור הבין-דורי גדול אף יותר. התפיסה ההורית בחברות מסורתיות מושתתת על קשרים משפחתיים הדוקים, הייררכיים ומגוננים למדי, לעומת התפיסה ההורית הפתוחה המקובלת בחברות מערביות. שיח על נושאים העולים מהשימוש באינטרנט (ובתוך כך מיניות, יחסים בין-אישיים, אחריות הדדית, מסירת פרטים אישיים וסכנותיה, בדיקת מהימנות של מידע שהם מחפשים מול גורמים מקצועיים ועוד) חיוני ביותר בין הורים לילדיהם. גם כאשר ההורה אינו מכיר את המרחב הווירטואלי לפרטיו, יש לו הניסיון (והלגיטימציה) להדריך את ילדו, להבהיר לו את הגבולות ואת ההשלכות של חשיפה עצמית, פרסום ברבים, אלימות, התאהבות ועוד. כך מראה ההורה נוכחות בחיי הילד

במישרין ובמרחב הווירטואלי בעקיפין ומשאיר את דלתו פתוחה לפני ילדו למקרה שזה ייקלע למשבר. הרחקת הנוער מהמחשב היום שקולה לבקשה לעצור מלכת ולהתנתק מהמערך החברתי, ולכן הצבת קווים ברורים להתנהגות מותאמת לנורמות המשפחתיות, החברתיות והתרבותיות, היא חלק בלתי נפרד מתפקיד ההורה.

חשובה ביותר גם הדרכה של המערך החינוכי-טיפולי בבתי הספר במגזרים השונים, כדי לחשוף אותם בצורה מותאמת לנעשה ברשת בכלל ועל ידי בני הנוער בפרט, ולבחון את הדרך לעמק השווה בין הערכים והנורמות של התרבות לבין השימושים באינטרנט. אם ההתאמות יעשו מתוך היכרות עם צרכי הנוער והפנמת היתרונות והסכנות הטמונות בשימוש ברשת, בייחוד בגיל ההתבגרות, יוכלו אנשי החינוך והטיפול להנחיל זאת הלאה ולהתמודד עם מקרים המופנים אליהם התמודדות מלומדת ומקצועית. כאשר בני הנוער חשים בהכוונה ובנוכחות של מבוגר אחראי, הם ערים לגבולות וגם למקורות התמיכה במציאות הפיזית שאליה הם חוזרים בסופו של דבר, גם אחרי שיטוט במרחבים הווירטואליים. התייחסות בתקשורת למקרים בולטים הקשורים בהתנהגות ברשת – במסגרת שיעורי מחנך, תכנית התערבות, הוראת עמיתים ועוד – היא התייחסות ביקורתית, מושכלת, ואחראית. כך אפשר להראות לבני הנוער כי התכנים באינטרנט והתופעות השונות מוכרים למערך החינוכי. דיון רגיש וערני בנושאים כאלו עשוי לחשוף תפיסות מוטעות ורמזים להתנהגויות מדאיגות בקרב התלמידים הגולשים ברשת.

מעבר להיכרות עם המרחב הווירטואלי, המתבקשת מהמערך החינוכי והטיפולי, אפשר לגייס מרחב זה להיכרות עם בני נוער בסיכון ולאיתורם. התחקות אחר האתרים שבני הנוער גולשים אליהם עשויה ללמד רבות על הקשיים שהם חווים, על הצרכים שלהם ועל הציפיות מסביבתם. זאת ועוד: לסביבה המקוונת יש פוטנציאל לשמש סביבה טיפולית-ייעוצית בעלת מאפיינים ייחודיים; עובדה זו יכולה לסייע למטפלים וליועצים רבים בשיחותיהם עם מתבגרים. המפגש הווירטואלי עשוי להיות חלק מתהליך ייעוצי המתרחש גם פנים-אל-פנים כדי להעשירו – באמצעות ניהול פורום תמיכה עבור קבוצת תלמידים מוגדרת, בנושא נבחר ולפרק זמן מוגדר; באמצעות הזמנת תלמיד המתקשה ליצור קשר עין לשיחה על תוכנה למסרים מיידיים (כגון ICQ); באמצעות הצעה לתלמיד המראה נכונות לבטא את קשייו בכתיבה לנהל בלוג שהיועצת תעקוב אחריו ואף תגיב. השילוב המוצע עשוי לקדם תהליך ייעוצי, שכן בני נוער מדווחים על רמות דומות של חשיפה עצמית באינטרנט ובשיחות פנים-אל-פנים, ויש מתבגרים המעדיפים לחשוף עצמם בסביבה הווירטואלית (Gibbs, Ellison & Heino, 2006). אם כן, יש מקום לשקול שימוש בסביבה זו לביצוע מפגשים ייעוציים וטיפוליים, לאחר קבלת הכשרה מתאימה וכלים יישומיים מקצועיים (ברק, 2004; Derks, Bos & Grumbkow, 2007). כך הפער הבין-תרבותי והתוך-תרבותי עשוי להצטמצם, וצמצומו יכול להוות רשת הצלה עבור בני נוער בסיכון.

מירן בוניאל-נסיים היא דוקטורנטית לפסיכולוגיה של האינטרנט, החוג לייעוץ והתפתחות האדם, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה, חוקרת שימוש באינטרנט ככלי תרפויטי והתנהגויות בני נוער בסיכון באינטרנט.

סוהא דאו היא יועצת חינוכית ומדריכה ביחידה למניעת התעללות בילדים ובני נוער בשפ"י, בעלת תואר שני בחוג לייעוץ והתפתחות האדם, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.

רשימת מקורות

ברק, ע' (2004). ייעוץ פסיכולוגי בעזרת האינטרנט: טכנולוגיה ונשמה בחברה משתנה.
בתוך א' קלינגמן ור' ארהרד (עורכים), *ייעוץ בבית הספר בחברה משתנה* (עמ' 390-367). תל-אביב: רמות.

ברק, ע' (2006). נוער ואינטרנט: הפסיכולוגיה של ה"כאילו" וה"כזה". *פנים*, 37, 58-48.

ברזילי-נהון, ק' וברזילי, ג' (2004). טכנולוגיה מתורבתת (Cultured Technology):
אינטרנט ופונדמנטליזם דתי. *אתר איגוד האינטרנט הישראלי*. נקרא ברשת בתאריך
http://www.isoc.org.il/magazine/magazine5_1.html 21.3.09

גנאיים, א', רפאלי, ש' ועזאזיה, פ' (2009). פער דיגיטלי: השימוש באינטרנט בחברה
הערבית בישראל. *מגמות*, 36, 196-164.

נחשתאי, א' (2009). ערבים מתנגדים לאינטרנט? לא בטוח. אתר קפטן אינטרנט. הארץ.
נקרא באינטרנט בתאריך 23.3.09
<http://www.haaretz.com/captain/spages/1066537.html>

מש, ג' (2008). *הפער הדיגיטלי בישראל: הבדלים אתניים*. הרצאה בכנס השנתי ה-12 של
איגוד האינטרנט הישראלי, כפר המכבייה, רמת גן.

TIM (16.6.08). סקר TIM לחודש מאי 2008: "גלובס" – האתר הכלכלי המוביל בחשיפה

הכללית ובגלישה ממוקמות עבודה. גלובס. נקרא ברשת בתאריך 21.3.09

<http://www.globes.co.il/news/docView.aspx?did=1000351850&fid=594>

TIM (9.7.08). סקר TIM ליוני 2008: מספר הגולשים בישראל 4.01 מיליון; 35% מבני גיל

65 ומעלה נוהגים לגלוש. *TheMarker*. נקרא ברשת בתאריך 21.3.09

http://www.themarker.com/tmc/article.jhtml?ElementId=mc20080709_7

8451

TIM (10.7.08). סקר TIM: מרבית בני 50-64 גולשים באינטרנט. *Ynet*. נקרא ברשת

בתאריך 21.3.09 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3566615,00.html>

Anolli, L., Villani, D. & Riva, G. (2005). Personality of people using chat: An on-line research. *Cyberpsychology & Behavior*, 89-94.

Barak, A., Boniel-Nissim, M. & Suler, J. (2008). Fostering empowerment in online support groups. *Computers in Human Behavior*, 24, 1867-1883.

Derks, D., Bos, A. & Grumbkow, J. (2007). Emoticons and social interaction on the internet: The importance of social context. *Computers in Human Behavior*, 23, 842-849.

DuBois, D. L., Lockerd, E. M., Reach, K. & Parra, G. R. (2003). Effective strategies for esteem-enhancement: What do young adolescents have to say? *Journal of Early Adolescence*, 23, 405-434.

Gibbs, J. L., Ellison, N. B. & Heino, R. D. (2006). Self-presentation in online personals. *Communication Research*, 33, 152-177.

Hargie, O. D. W., Tourish, D. & Curtis, L. (2001). Gender, religion, and adolescent patterns of self-disclosure in the divided society of Northern Ireland. *Adolescence*, 36, 665-680.

Merkle, E. R. & Richardson, R. A. (2004). Digital dating and virtual relating: Conceptualizing computer mediated romantic relationships. *Family Relations*, 49, 187-192.

Murray, C. (2005). Young people's help-seeking: An alternative model. *Childhood*, 12, 479-494.

Nicholas, J., Oliver, K., Lee, K. & O'Brien, M. (2004). Help-seeking behavior and the internet: An investigation among Australian adolescents. *Australian e-Journal for the Advancement of Mental Health*, 3, 4-8.

Steinberg, L. (2002). *Adolescence*. Boston: McGraw-Hill.

Suler, J. (2004). The online disinhibition effect, *CyberPsychology and Behavior*, 3, 321-326.

Valkenburg, P. M. & Peter, J. (2007). Preadolescents' and adolescents' online communication and their closeness to friends. *Developmental Psychology*, 43, 267-277.